

ФОРМУВАННЯ КОРПУСУ СУДДІВ ДЛЯ СУДОВИХ ОРГАНІВ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 РОКУ

Середа О. В.,

*к.ю.н., асистент кафедри історії
держави і права України та зарубіжних країн Національного
юридичного університету України імені Ярослава Мудрого*

Судова реформа 1864 р. ставила на меті вирішити багатолітню проблему українського суспільства – корупційний та бюрократичний суд. Хабарництво, невігластво і непрофесіоналізм зробили судову владу джерелом задоволення корисливих потреб суддів. В таких умовах назрівала суспільно-політична криза кріпосного ладу та станового судочинства. Відтак скасування кріпацтва зі збереженням «старого суду» підірвали ефективність селянської реформи 1861 р. Буржуазні перетворення могли відбутися тільки за комплексного підходу, зокрема через впровадження демократичних засад та інститутів судочинства визнаних юридичною наукою і світовою практикою: гласності, диспозитивності, адвокатури, участі народу у здійсненні правосуддя та ін.

Однак без повернення довіри суспільства до суддівського корпусу втілення в життя ідей судової реформи було б неможливим. Нова судова система відчувала істотну потребу в професійному суддівському корпусі, сформованого з прогресивних юристів нового часу: знавців і теорії, і практики.

Влада неодноразово намагалася впорядкувати формування суддівського корпусу і повернути до нього повагу суспільства. Законодавчий комітет 1826 р. проектував для судових посад встановити незмінність з правом виходу у відставку для виборних суддів після першого трьохріччя. Законом 1831 р. такий строк було продовжено до 6 років, а разом з тим виборну службу зрівняно з державною. Ці заходи спрямовувалися на заохочення заможного освіченого дворянства до судової служби¹. Однак вони не дали позитивних результатів через відсутність критеріїв добору суддівського корпусу.

До вирішення цієї проблеми повернулися лише під час підготовки проектів Судових статутів 1864 р. через потребу в кадрах для штату

¹ Бочкарев В. Дореформенный суд // Судебная реформа / под ред. Н.В. Давыдова и Н.Н. Полянского. – М. : Книгоизд. «Объединение», 1915. – С. 209.

нових судових установ: мирових суддів; окружних судів і судових палат; Сенату як верховного касаційного суду. Штат нових судових місць передбачав розподіл посад на дві категорії. До першої належали посади, пов'язані з повноваженнями розгляду і вирішення справ – мирові судді; голови, їх заступники, члени окружного суду і судової палати; першозасідаючий і сенатори касаційних департаментів сенату; присяжні засідателі і станові представники. До них прирівнювалися обер-прокурори, прокурори палат і окружних судів, їх заступники та судові слідчі. Другу категорію становив допоміжний штат – канцелярія, судові пристави, присяжні повірені, кандидати на посади по судовому відомству, нотаріуси.

Відправною тезою в законопроектній роботі стало судження, що якість здійснення правосуддя залежить від гідності суддів, ніж від досконалості законів. Гідність судді, на думку комісії, визначали не лише його здібності і юридична підготовка, але і моральні якості: «безпристратие, прилежание, самоотвержение»¹. Тому однією з головних задач законодавства мав стати пошук способів залучення до служби по судовому відомству і утриманню на цій стежі осіб, гідних носити високе звання суддів і інших судових чинів

Особливо гострі дискусії велися щодо освітнього, службового і майнового цензів для суддівського корпусу. Всі зауваження і пропозиції до спільного знаменника були зведені «Учреждением судебных установлений» 1864 р. (Далі по тексту – «Учреждение»).

«Учреждение» встановило систему критеріїв добору претендентів на посади суддів. Їх можна поділити на дві групи – загальні та спеціальні. Перші ставилися без винятку до всіх бажуючих, зайняти посади судового відомства. Інші – при зайнятті посад мирових суддів; голів, їх заступників, членів окружних судів і судових палат; сенаторів касаційних департаментів Сенату.

До загальних умов вступу на судову службу належали 1) російське підданство (ст. 200), 2) досягнення 25-річного віку, (ст. 19), 3) моральні якості.

Суддівський корпус за Судовими статутами 1864 р. формувався зі всіх підданих Російської імперії, оскільки суспільство могло довіряти лише своєму співвітчизнику. Закон не встановлював обмежень за ознакою станової приналежності, національності і віросповідання. Однак при призначенні мирових суддів в Київській, Подільській та Волинській губерніях розглядалися кандидатури політично благонадійних

¹ Судебные уставы 20 ноября 1864 года. – Ч. 3. – СПб, 1867. – с. XXXIV

осіб з числа православних та неополячених.¹ Обмеженість політичних прав жінок позбавляла їх права зайняти посади суддів, хоча прямої заборони закон не передбачав.

Встановлення нижньої межі вікового цензу – 25 років, гарантувало добір претендентів з певним життєвим досвідом для кращого розуміння обставин справи, мотивів, обстановки вчинення тих чи інших дій сторонами у справі. багато представників юридичної науки і практики висловлювали побажання з підвищення нижньої межі вікового цензу до 30 років. Е. Васьковський стверджував, що суддя повинен мати багатий життєвий досвід, знати повсякденне життя, серед якої живуть люди. На його думку, хорошим суддею могла стати лише зріла людина. З іншої сторони, підкреслив науковець, знання у сфері права – багатогранні, тому потребували правильного від природи судження, такту і почуття справедливості, що набувалися лише з віком і тривалим досвідом².

Від претендентів на посади корпусу суддів вимагали високих моральних якостей і незаплямованої репутації. По-перше, позбавлялися права бути суддями особи, 1) які перебували під слідством чи судом за злочини і проступки; 2) відбули покарання за вироком суду у вигляді ув'язнення або інше більш суворе покарання; 3) невинуваті судовими вирокami (ч. 1 ст. 201). До прийняття Судових статутів 1864 р. суддями не могли бути особи, які засуджувалися до покарань, пов'язаних з позбавленням чи обмеженням прав стану; особи, усунені 1) зі служби рішенням суду, 2) із духовного відомства за пороки, 3) або з середовища громад і дворянських зборів за вироками станів, до яких вони належали (ч. 2 ст. 201). Вони визнавалися такими, що втратили довіру суспільства безстроково; особи, які не відповідали «моральному портрету» судді – перебували під опікою за марнотратство, а також оголошені безнадійними боржниками (ч.3 ст. 201). Встановлення таких заборон було цілком виправданим для утвердження довіри і поваги суспільства до суддів.

До спеціальних критеріїв добору суддівського корпусу належали освітній, службовий та майновий цензи. Вони мали диференційований характер, залежно від категорії вакантної посади.

Дореформене законодавство піклувалося лише про юридичну

¹ Дело о судебных реформах в Юго-Западном крае. – ДЦА. – ф. 442. – оп. 181 (1867-1868). – Спр. 425, ч. 1. – арк. 102–103

² Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. – Т. 1. – М. : изд. Бр. Башмаковых, 1913 р. – С.48.

освіченість секретаря, який відповідав за правильне указання законів суду. Судова реформа 1864 р. перенесла тягар судової діяльності з канцелярії на суддів, тому актуальним стало питання їх юридичної підготовки.

Редактори Судових статутів вважали, що освіченість мала найбільш благодійний вплив на формування у судді моральних якостей. Однак в процесі обговорення вони дійшли висновку про недоцільність запровадження освітнього цензу для всіх суддівських кадрів. Наприклад, для визначення присяжними засідателями по совісті вини чи невинуватості підсудного не має особливої потреби в їх спеціальній юридичній освіті чи практиці. На цій підставі «Учреждение» обмежилося вимогою про знання російської мови. З іншої сторони, при визначенні міри покарання суддею, виникала потреба у знанні ним законів не по одному їх буквальному змісту (часто неясному і неповному), а також по внутрішньому їх розуму. Зокрема при вирішенні цивільних справ, суддя не міг зробити будь-яких процесуальних кроків без спеціального знання законів і без ґрунтовних знань в юридичній науці. На цій підставі зроблено висновок про обов'язковість юридичної освіти при призначенні на посади голови і членів судових місць, прокурорів і їх заступників, секретарів. Для мирових суддів пропонували більш м'який освітній ценз. У силу маловажливості справ, спрощеного порядку провадження, їх розгляд доручили особам без юридичної освіти, які користувалися повагою і довірою суспільства. В даному випадку обмежилися вимогою про загальну освіту у вищих чи середніх учбових закладах

Однак з огляду на відсутність достатньої кількості юридично освічених людей на момент здійснення судової реформи, редактори прогнозували низький відсоток кандидатів, які мали б відповідний атестат. Тому вирішили компенсувати їх з числа практиків і науковців. Претенденти на посади суддів загальних судів, могли довести лише свої знання в цілому і по судовому відомству проходженням служби або науковими працями. Серед них пріоритетом мали користуватися ті, які отримали вищу загальну освіту.

Зваживши ідеали та реалії формування суддівського корпусу, в «Учреждении» 1864 р. редактори закріпили альтернативні умови призначення на посади голів судів, їх заступників, суддів, судових слідчих, чинів прокурорського нагляду, обер-секретарів, секретарів і їх помічників. По-перше, наявність атестатів університетів чи інших навчальних закладів, про закінчення курсу юридичних наук або про складання екзамену з цих наук. По-друге, юридична освіта не вимагалася від осіб,

які довели на службі свої знання по судовій частині. Від кандидатів на обрання мировими суддями вимагали закінчення вищих чи середніх закладів освіти або служби по судовій частині не менше 3 років. Як наслідок, значний масив вакансій суддів в перші роки функціонування судових установ були заповнені практиками.

Рівень професійної підготовки суддів визначався через службовий ценз. Для отримання посади члена окружного суду вимагалася служба не менше 3 років у званні не нижче секретаря окружного суду (ст. 203), або не менше 10 р. в званні присяжного повіреного (ст. 205). При призначенні на посади голови окружного суду чи їх заступників, членів судової палати враховувалася служба не менше 3 років судової служби на посадах не нижче членів і прокурорів окружного суду (ст. 204). На посаду голови судової палати могла претендувати особа, яка прослужила не менше 3 років на посадах не нижче прокурора чи члена палати, голови чи заступника окружного суду (ст. 207). Сенатором касаційного департаменту призначалися з числа осіб, які прослужили не менше 3 років на посадах обер-прокурора, заступника обер-прокурора, голови, члена або прокурора судової палати (ст. 208).

За родом діяльності не могли бути обрані мировими суддями священики і церковні прислужники (ст. 22). Це правило було постановлене для попередження випадків розгляду церковними прислужниками справ, у яких брали участь вищі над ними священослужителі. Для суддів загальних судів подібних обмежень не існувало.

Зокрема, цікавою є позиція розробників судових статутів щодо можливості суддям всіх рівнів займатися торгівлею, навіть під час виконання обов'язків за своїм знанням. Вони вважали, що відсутні юридичні підстави для такого обмеження. Оскільки торгівля вільна для всіх станів, то на їх думку, вона повинна залишатися такою ж і для суддів. Це особливість російського законодавства.

Майновий ценз встановлювався для добору виборного корпусу мирових суддів і присяжних засідателів. Кандидат на обрання на посаду мав володіти простором землі вдвічі проти того, яке визначено для безпосередньої участі в обранні гласних у земські повітові збори. Відтак розмір земельної ділянки визначався за правилами ст. 6, 7, 9 «Загального положення про селян» 1861 р. та коливався від 400 до 1600 дес., залежно від місцевості. Крім того, кандидат міг бути обраним, якщо володів нерухомим майном вартістю не нижче 15 тис. крб., а в містах - не менше 3 тис. (ст. 19).

Винятковою умовою для мирових суддів, присяжних засідателів був ценз осілості. Місцевий ценз встановлювався для мирових суддів з

тим, щоб створити авторитетну місцеву владу, добре знайому з місцевими звичаями та традиціями. Місцевий ценз мирових суддів розкривався законодавцем порівняно ширше, оскільки для визначення його наявності у кандидата законом не вимагалось постійного проживання під час виборів, або протягом певної кількості до виборів, не тільки в тому повіті, але навіть у тій губернії, де він балотувався. На відміну від них, від кандидатів у присяжні засідателі вимагалось проживання у повіті не менше двох років (ч. 3 ст. 81).

Отже, судова реформа 1864 р. вперше заклала фундамент для формування авторитетного суддівського корпусу, запровадивши систему критеріїв добору кандидатів.

Література:

1. Бочкарев В. Дореформенный суд // Судебная реформа / под ред. Н.В. Давыдова и Н.Н. Полянского. – М. : Книгоизд. «Объединение», 1915. – С. 205-241.
2. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. – Т. 1. – М. : изд. Бр. Башмаковых, 1913 р. – 691 с.
3. Дело о судебных реформах в Юго-Западном крае. – ДЦІА. – ф. 442. – оп. 181 (1867-1868). – Спр. 425, ч. 1. – 179 арк.
4. Судебные уставы 20 ноября 1864 года. – Ч. 3. – СПб, 1867. – 567 с.